

Олександр КУЧЕРУК,
кандидат історичних наук

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ І ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ТА ЛИТОВСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ (1918 р.)

Анотація. У статті йдеться про становлення національних держав і формування державного кордону між Українською Народною Республікою та Литовською Республікою. Наприкінці 1917 року учасники Першої світової війни усвідомлювали необхідність припинення бойових дій та укладення мирного договору. Тож було розпочато переговори між представниками більшовицького уряду й Німеччиною, до яких долучилися Австро-Угорщина, Болгарія та Туреччина. Українська Народна Республіка теж отримала шанс стати суб'єктом європейської політики й узяла участь у Берестейських мирних переговорах.

У статті розкрито важливість Берестейських мирних договорів, які фактично узаконили самостійність Української Народної Республіки, а також Литви та Латвії.

Ключові слова: українсько-литовський кордон, монархія, революція, Берестейські мирні переговори.

Наприкінці 1917 року необхідність припинити Першу світову війну й укласти мирний договір була очевидною. Така можливість з'явилася на Східному фронті, більша частина якого проходила на території України та Росії. Спочатку не витримала Росія: запропонувала оголосити перемир'я та почати переговори про завершення бойових дій на Східному фронті. У грудні 1917 року було розпочато перші переговори між представниками більшовицького уряду й Німеччиною, до яких долучилися Австро-Угорщина, а потому Болгарія й Туреччина.

Питання миру було також чи не лейтмотивом дебатів у Центральній Раді наприкінці 1917 року, бо не Україна почала ту війну й республіка не мала жодних інтенцій у тому напрямі. Найважливішим було припинити чужу й непотрібну війну, стабілізувати ситуацію в країні та, як про те

говорив не один політик, захиститися від більшовицької Росії, що була тоді більшою загрозою, аніж сторона-супротивник.

Перша українська делегація поїхала до Берестя «на розвідку» після рішення Центральної Ради, ухваленого 15 (28) грудня 1917 року, і домоглася врешті того, що УНР буде представлено окремою від Росії делегацією. А 24 грудня 1917 року (8 січня 1918) уряд – Генеральний Секретаріат – від імені УНР звернувся до учасників війни й нейтральних держав із пропозицією негайно припинити бойові дії та завершити війну.

Українська Народна Республіка здобула шанс стати суб'єктом європейської політики, яким скористалася, узявши, хоч і з труднощами, участь у Берестейських мирних переговорах і ставши ледве не головною їх дійовою особою. Саме Україна була першою країною, з якою Центральні держави підписали мирний договір.

Українська урядова делегація (п'ятеро людей із групою радників і технічний персонал) прибула до Берестя 1 (13) січня 1918 року. Делегація більшовицької Росії затягувала процес переговорів, і це призвело до того, що головною перемовницею стала українська сторона. Після проголошення державної незалежності УНР 9 (22) січня 1918 року сторони переговорів офіційно визнали її право укладати міжнародні угоди.

На засіданні Генерального Секретаріату 7 (20) січня 1918 року було розглянуто низку питань, що стосувалися переговорів у Бересті. Зокрема *«повідомлення генерального секретаря Шульгина, що литовці просять Українське правительство взяти на себе ініціативу допущення представника Литви на мирну конференцію»* [1]. Ще на З'їзді поневолених народів у вересні 1917 року ухвалили, серед іншого, що *«на мирну конференцію мають увійти і представники зацікавлених недержавних націй»* [2].

На засіданні уряду було, зокрема, висловлено думку про необхідність узгодити участь представників Литви з німецькою стороною. Чим закінчилося обговорення, у протоколах засідання не зафіксовано, але присутність литовців у Бересті було схвалено.

На засіданні УЦР 13 (26) січня вчоргове торкнулися й литовської теми. Генеральний секретар міжнародних справ Олександр Шульгин, відповідаючи на закиди представника єврейської партії Бунд (Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі й Росії) Мойше Рафеса, заявив, що з ініціативи української сторони для участі в Берестейських мирних переговорах *«розіслано відповідну ноту до всіх народів, і було запрошено їх делегатів і навіть дехто з них відповів. Так, наприклад, Дон зрікся взяти участь [...] Крим відповів, що пришле делегатів, білоруси охорону своїх прав доручили нашій делегації, литовці, про яких так піклується д-дій Рафес, посилають професора Вольдемара»* [3].

Питання Литви й інших держав, які не були долучені до переговорів, у Бресті не розглядали. Ще перед цим литовський революційний парламент Таріба звернувся до німецької влади з проханням дозволити делегації з Литви взяти участь у переговорах у Бресті, але навіть не отримав відповіді.

Представник Німеччини генерал Макс Гофман писав у спогадах: «*Державний секретар Кільман [...] казав, що полагода проблем окраїнних держав – Польщі, Литви й Курляндії – не входить в обсяг анексії, бо законно для того покликані представники тих держав уже давно рішили відділитися від Росії добровільно [...]»* [4]. Присутність у Бересті відомого литовського політичного діяча, майбутнього першого голови уряду незалежної Литви Августінаса Вольдемараса підтверджують, зокрема, спогади члена делегації Олександра Севрюка, який зазначив, що: «*литовець проф. Вольдемарас, який приїхав з Києва разом з нами, для литовських справ»* [5], виконував поставлене перед ним завдання.

Августінас Вольдемарас був свідком того, як українці твердо стояли на позиції входження західних українських етнографічних земель (Галичина, Холмщина, Підляшшя й Буковина) до складу Української Народної Республіки та затвердження кордонів Української держави. Делегація УНР, незважаючи на відкриті та закулісні інтриги, наполягла на своєму й відстояла власне бачення кордонів. Їм вдалося досягти багато. Так, Холмщину й Підляшшя, визнані територіями УНР, Австро-Угорщина зобов'язалася виділити в окремий коронний край.

Російська делегація на чолі з членом більшовицького уряду Львом Троцьким, намагаючись утримати вплив над націями колишньої імперії, включила до складу делегації представників «народних» урядів України, Литви й Білорусі. Робітничо-селянський уряд України представляли більшовики, а Литву – Вінцас Міцкявічус-Капсукас, член Центрального комітету більшовицької партії, комісар у справах Литви при більшовицькому Раднаркомі.

Система Берестейських мирних договорів фактично «узаконила» відділення від Росії ув'язнених у її межах націй. Визнано самостійність Української Народної Республіки, а також Литви, Латвії тощо.

* * *

Визначення кордонів новостворюваних держав зафіксовано в Берестейських мирних переговорах і договорах. А 9 лютого 1918 року укладено перший мирний договір між чотирма союзними державами (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія й Туреччина) та Українською Народною Республікою. Ця угода формалізувала визначення державних кордонів УНР, уплинула на окреслення меж сусідніх народів, зокрема й Литви.

Про кордони йшлося також у мирному договорі чотирьох країн із радянською Росією, укладеному 3 березня 1918 року. Так, стаття III договору з Росією передбачала: «Області, що лежать на захід від встановленої за згоди сторін лінії і належали раніше Росії, не перебуватимуть більше під її верховною владою» [6].

Литва, що саме проходила черговий етап оформлення власної держави, 11 червня 1918 року прислала до Києва свого офіційного представника – консула Мартінаса Ічаса (невдовзі став литовським міністром фінансів), якому було надано спеціальні повноваження. Серед проблем, які він мав розв'язати, – організація повернення до Литви вояків-литовців, біженців і переселенців.

У Києві Мартінас Ічас зустрічався з представниками Литовської національної ради в Україні, на якій узгоджували дії щодо повернення литовців до батьківщини. Для потреб литовської громади Києва він передав чималу суму грошей.

За кілька днів було підготовлено зустріч (відбулася 21 червня 1918 року) консула Мартінаса Ічаса з тимчасовим керівником Міністерства закордонних справ Української Держави Дмитром Дорошенком; було обговорено питання офіційного взаємного визнання, налагодження міждержавних економічних і дипломатичних відносин.

Деталі перемовин нам невідомі, але з огляду на формування відносин як із великими, так і з новими національними державами питання українсько-литовських зв'язків не було першочерговим, хоча залишалось актуальним. Враховувати доводилося також німецький чинник.

Слід зауважити, що розвиток дипломатичних відносин України з іншими державами поступово налагоджувався. Для його унормування на законодавчому рівні уряд гетьмана Павла Скоропадського на початку листопада 1918 року розширив мережу дипломатичних установ, зокрема консульств, і визнав за необхідне створити «в першу чергу слідуючі консульські установи Української Держави [...] 6) в Фінляндії – консульські обов'язки доручити Місії; 7) в Литві – Консульство в Вільні; [...] 14) в Курляндії – Віце Консульство – в Ризі» [7].

Водночас, згадаємо принагідно, було створено Українську академію наук, затверджено її статут, де, зокрема, зазначено: «§ 6. По штату в академії мають бути дійсні члени Академії (академіки) для таких простей знаття: [...] 9) історія Литви», – із поміткою, що окремого «академіка» для історії Литви, як і низки наукових напрямів не «закріплюється», один з академіків «приєднує» ту чи іншу наукову галузь до обширу своїх досліджень. У структурі академії «в складі Першого відділу організується класа слов'янства та Історично з ним сполучених народів. Мають це бути такі катедри: [...] 9) литовська мова та письменство» [8].

Німеччина мала свої плани. У Берліні було розроблено стратегію підтримання чи встановлення сателітних режимів у країнах, що виходили з війни. Однією з форм впливу стало запровадження монархічного типу правління на чолі з представниками німецьких династій. (На цей час кілька країн Європи очолювали «варяги» – для прикладу, Болгарію, Грецію, Румунію). Берлін, користуючись перебігом війни на окупованих чи підконтрольних територіях, формував монархічні режими, на чолі яких ставив представників німецьких родів.

Так, ще 1916 року на окупованих землях Польщі було утворено Польське королівство, корону якого мав прийняти Карл Стефан Габсбург-Лотаринзький. А 8 березня 1918 року на території колишньої російської Курляндської губернії сформовано Курляндське й Семигальське герцогство (титул герцога мав німецький імператор Вільгельм II).

У березні – квітні 1918 року німецька військова окупаційна влада сформувала Об'єднане Балтійське герцогство на території сучасних Латвії (крім Латгалії) та Естонії. Корону герцогства планували віддати Адольфу Фрідріху Мекленбург-Шверинському.

Треба додати, що Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського також була німецькою «дитиною». Її проголосили в Києві 29 квітня 1918 року після державного перевороту в Українській Народній Республіці. Гетьман не став монархом, він мав би керувати Україною до обрання та скликання парламенту, що мусив вирішити, яким буде державний лад України.

Звернемо увагу й на те, що Австро-Угорщина теж будувала свої плани на Україну. У серпні 1914 року греко-католицький митрополит Андрей Шептицький пропонував Відню розглянути питання про утворення Української національної держави (окремої частини імперії з правами, схожими на ті, що їх мали Австрія й Угорщина) на чолі з гетьманом з імператорської родини Австро-Угорщини. Українську корону планували віддати ерцгерцогові Вільгельму Францу фон Габсбург-Лотаринзькому, який, до речі, теж того прагнув.

Навесні 1918 року німці намагалися запровадити монархію також у Литві й ультимативно вимагали пристати на німецький план, заявляючи, що в разі відмови литовці не отримають «нічого». Під таким тиском 4 липня Таріба проголосувала за створення Литовського королівства, яке очолив представник німецького роду Вюртенбергів принц Вільгельм фон Урах, що прийняв династичне ім'я Міндаугаса II. Щоправда, до коронування не дійшло, бо революція в Німеччині чимало змінила: Литва, зокрема, 2 листопада 1918 року проголосила себе республікою.

Така ситуація в Литві не сприяла тому, щоб Україна визнала її незалежність, а отже, Литва на цій стадії свого державного будівництва не могла формально встановити дипломатичні стосунки з Україною чи іншою державою.

Водночас тривало формування кордонів Української Держави, що ґрунтувалося на принципах, вироблених на Берестейських мирних переговорах і зафіксованих у низці міждержавних актів. Київ намагався закріпити за собою українські національні території Холмщини й Підляшшя та частину західних етнографічних українських територій. За словами Міністра закордонних справ України Дмитра Дорошенка, «ми вийшли поза етнографічні межі, захопивши частину чисто білоруської території [...] ми не переслідували ніяких імперіялістичних цілей [...] в даному разі нами керували інтереси самоохорони; при тодішніх неусталених відносинах питання про те, в чиїх руках буде стратегічна лінія Берестя – Кобрин – Лубинець – Гомель і самий Гомель, цей ключ до Чернігова й Києва, було для нас питанням життя і смерті [...] можна було напевно сподіватись, що цю лінію захопить Советська Росія або Польща» [9]. Як наслідок, до Української Держави було приєднано Пінський, Мозирський і Гомельський повіти, й у такий спосіб виник українсько-литовський кордон.

Як уже було зазначено, улітку 1918 року Литва готувалася стати повноцінною монархією, тому чимало питань відтермінували: зокрема й остаточне оформлення кордонів держави.

Але ситуація розвивалася. Так, у жовтні 1918 року військове міністерство Української Держави повідомило, що «проекується утворити комісію, яка б згідно ст. II, § 2 мирового договору між Україною і Литвою, подбала б про встановлення кордонної лінії між Україною і Литвою». Там само зазначено також: «Довжина кордону має бути до 100 верств, проходить між м. Мельник до м. Пружани» [10]. Це саме та лінія, про яку говорив Міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко.

Додамо, що донині не вдалося віднайти тексту мирної угоди між Українською Державою й Литовською Республікою, хоча газетне повідомлення однозначно вказує на її існування.

Проте планам не судилося здійснитися: революція в Німеччині, антигетьманське повстання в Україні, відновлення республіканського статусу, наступна хвиля російської агресії проти новостворених держав, польська інвазія, – від усього цього постраждали й Україна, і Литва. Як наслідок, західні території Української Народної Республіки, а також литовська столиця Вільнюс із Віленським краєм потрапили під контроль Польщі, тож проєктований українсько-литовський кордон залишився на папері й на нових мапах Європи.

1. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка, 1997. – С. 96.

2. Свободный союз. – № 1. – Октябрь 1917 г. – С. 12.

3. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали у двох томах... – С. 107.

4. *Гофман М. Ф.* Берестейський мир (Із твору «Війна прогайнованих нагод») // Берестейський мир: спомини та матеріали. 3 нагоди 10-тих роковин. 9/II.1928 – 9/IV.1928 р. – Л.; К.: Червона калина, 1928. – С. 244.

5. *Севрюк О.* Берестейський Мир (Уривки зі споминів) // Берестейський мир: спомини та матеріали. З нагоди 10-тих роковин. 9/II.1928 – 9/IV.1928 р. – Л.; К.: Червона калина, 1928. – Львів; Київ, 1928. – С. 163.
6. Документи внешней политики СССР. – Т. 1. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. – С. 121.
7. Державний вістник. – 1918. – № 72. – 19 листопада. – С. 1–2.
8. Державний вістник. – 1918. – № 75. – 26 листопада. – С. 2.
9. *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – Мюнхен: Українське видавництво, 1969. – С. 309–310.
10. Нова рада. – 8 жовтня 1918.

Oleksandr KUCHERUK,
Ph.D. in History

THE ESTABLISHMENT OF NATIONAL STATES AND FORMATION OF THE STATE BORDER BETWEEN THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC AND THE REPUBLIC OF LITHUANIA IN 1918

Abstract. The article deals with the establishment of national states and formation of the state border between the Ukrainian National Republic and the Republic of Lithuania. In late 1917, a need to end the war and conclude a peace treaty was obvious, which resulted in the first negotiations between representatives of the Bolshevik government and Germany, joined by Austria-Hungary, Bulgaria and Turkey. The Ukrainian National Republic also got a chance to become an actor of European politics and participated in the peace negotiations in Brest-Lytovsk.

The system of the Brest-Lytovsk peace treaties legalized the separation between Russia and its national entities, recognized the independence of the Ukrainian National Republic as well as Lithuania and Latvia. The details of the negotiations remain unknown, but in the context of the establishment of relations with great powers and new nation-states, the Ukrainian-Lithuanian contacts were not in the foreground, although remained relevant.

In the summer of 1918, Lithuania was preparing to become a full-fledged monarchy and the final establishment of state borders was postponed. In October 1918, the Ministry of Military Affairs of the Ukrainian State established a commission dealing with the issue of the border line between Ukraine and Lithuania.

However, the plans were not meant to be realized due to the revolution in Germany, the anti-Hetman uprising in Ukraine, the restoration of the republic, the next wave of the Russian aggression against the newly formed states and the Polish invasion against Ukraine and Lithuania. Consequently, the western territories of the Ukrainian National Republic as well as the Lithuanian capital Vilnius with the Vilnius Region came under the control of Poland. Thus, the delineated Ukrainian-Lithuanian border remained on paper and on new maps of Europe.

Keywords: Ukrainian-Lithuanian border, monarchy, revolution, peace negotiations in Brest-Lytovsk.